

BEDRIJVIGHEID IN DE BILT ROND 1800.

Frans Nas

Omdat na enig onderzoek bleek dat over de handel en de nijverheid in De Bilt rond het jaar 1900 weinig nieuwe informatie te vinden was, heb ik de klok nog een kleine eeuw verder teruggedraaid.

In het archief van de Staten van Utrecht 1) trof ik 'Registers van patentplichtigen' aan uit de jaren 1806 en 1807. Deze registers bevatten de namen en de beroepen van inwoners van De Bilt, die in die jaren een bewijs (patent) bezaten dat hen bevoegdheid gaf een handel, beroep, bedrijf of handwerk uit te oefenen.

De oorsprong van dit patentrecht ligt in Frankrijk en houdt verband met de afschaffing van de gilden. In plaats van de bijdrage aan het gilde kwam in 1791 een betaling aan de staat. Deze verleende de burger daarop een vergunning tot het uitoefenen van een bepaalde economische activiteit.

Het Bataafse Gemenebest schafte in 1798 de gilden af, maar voerde hier pas in 1805 het patentrecht in. Dit gebeurde in het kader van een totale herziening van 'het zeer gebrekkige stelsel van belastingen' 2), dat tijdens de Republiek was ontstaan. Het nieuwe belastingstelsel bevatte vijf soorten belastingen: de accijnzen, de personele belasting, de grondbelasting, de in- en uitvoerrechten en het patent. De laatste soort werd ingevoerd bij ordonnantie van 2 december 1805. Een van de kenmerken van het patentrecht was dat van uitsluitingen en vrijstellingen: sommige beroepsgroepen hadden zo'n gering inkomen of droegen zoveel bij middels andere belastingen, dat zij niet aan het patentrecht onderworpen waren.

LIJSTE DER PATENTEN.

Over de situatie in Oostbroek en De Bilt. "Lijste der Patenten uitgegeven, ingevolge publicatie van Hun Hoog Mogenden van

dato 2 December 1805 bij den Gerechten van Oostbroek en De Bilt c.s.

Over den Jaare 1806".

Onder dit opschrift volgt de lijst van 104 patentplichtigen in De Bilt.

Omdat vermelding van alle namen van belastingbetalers, inclusief de toelichting, te veel plaatsruimte zou vragen, willen wij hier volstaan met de volledige vermelding van de eerste vier. Daarna worden alleen nog de namen en de beroepen vermeld:

- No.1. Pieter van Diepingen, Als schoolmeester uit hoofde van Hoofdstuk 2, Afdeeling 2, Art.31. f 1:10:8.*
No.2. Jan van Ettikhoven, Als rietdekker, uit hoofde van Hoofdstuk 2, Afdeeling 2, Art. 31. f 1:10:8.
No.3. Gerrit Ruijs, Als kuiper, uit hoofde van van Hoofdstuk 2, Art. 31. f 1:10:8.
No.4. Jan Takken, Als smit, uit hoofde van Hoofdstuk 2, Afdeeling 2, Art.30. f 3:-- :8

Achter de namen wordt het verschuldigde belastingbedrag vermeld. Dit bedrag verschilt per beroepsgroep. De schoolmeester betaalt evenveel als de rietdekker, maar de smid weer meer dan de kuiper. De chirurgijn en de tappers betalen 3:--:8. De 'vleeschhouwer' wordt aangeslagen voor 6:1:-- en de molenaar voor 10:1:--, het hoogste bedrag in deze lijst. Het minst betalen de knechten, de turfstonsters en de wollennaaiers, namelijk --:8:8.

Hieronder volgen de overige patentbezitters, waarbij de namen van de beroepen letterlijk zijn overgenomen uit de originele lijst:

5. A. Leeners, herbergier en tapper.
6. J. van Wichem, molenaar.
7. E. Schultsz, koopman in linnen en wollen.
8. J. van Mourik, broodbakker.

9. J.Honders, herbergier en tapper.
10. A. van Mijdrecht, broodbakker.
11. W.Mulder, chirurgijn.
12. P.Staal, smid.
13. E. van Ooien, koopman in paarden en koeien.
14. J.Bos, wagenmaker.
15. J. van den Berg, schoenmaker.
16. Willem de Wilt, schoenmaker.
17. Willem van Rhenen, metselaar.
18. J.Bouhuis, metselaar.
19. Hendrik Greever, kledermaker.
20. D. van Santen, timmerman.
21. A. de Man, kroeghouder.
22. F.Gadella, glasemaker en verver.
23. Dirk Haarts, boomkweker.
24. G. van Lee, koopman in koeien.
25. Vrouw van Ginkel, linnennaaiester.
26. W. van Ginkel, schoenmaker.
27. W. van Ginkel, leerkoper.
28. Steven Rijsenbach, schoenmaker.
29. S.Rijsenbach, koopman in huiden en vellen.
30. J. van der Hoeven, broodbakker.
31. G. van Beek, kroegbaas.
32. Lodewijk Weijers, kroeghouder.
33. Hubert van Scherpenzeel, timmerman en wagenmaker.
34. Jacobus Gadella, schilder.
35. G. van Amerongen, wagenmaker.
36. Hermanus Kersenbergh, kledermaker.
37. Jan Guijker, kleermaker.
38. Johannes Leeners, tapper van bier en sterken drank.
39. Lauwrens Grever, koopman in huiden en vellen.
40. Hermanus Aben, kleermaker.
41. Hermanus Aben, baardschraper.
42. Thomas Hendrikse, schoenmaker.
43. W. van Maurik, bakkersknecht.
44. M. van Maurik, bakkersknecht.
45. B. van Maurik, bakkersknecht.
46. Cornelis van Ginkel, negotie doende.
47. Hermina Olkers, naaister.
48. Grietze Veenendaal, turftonster.
49. Grietze Hoogmoed, turftonster.
50. Dirk Takken, smidsknecht.
51. Arida Baars, wollennaaiester.
52. Marringze Overeem, naaister.
53. Jan Honders, tabakverkoper.
54. Vrouw Egeling, vroedvrouw.
55. Cornelia Maria Oldhof, linnennaaiester.
56. F.J.Bosman, koopman in koffie, thee, chocolaad en tabak.
57. F.J.Bosman, koopman in kruidenierswaren.
58. F.J.Bosman, koopman in katoenen, wollen en andere stoffen.
59. M.Boer, herbergier en tapper en bij geval biljartspeler.
60. Gerrit van Dulken, winkelier.
61. Hermanus Kersenbergh, koopman in linnen, laken, bombazijn, enz.
62. Gijsbertze Schults, naaister.
63. Teunze Verhoef, linnennaaiester.
64. Jannigje van den Berg, turftonster.
65. Rijk van Ginkel, schoenmakersknecht.
66. Wed. Jan Staal, turftonster.
67. Jocamijnze van Woudenberg, wollennaaiester.
68. Willem Klijn Koeslag, timmermansknecht.
69. Vrouw Vlek, wollennaaiester en waschter.
70. Vrouw Schimmerok, linnennaaiester.
71. Geunze Krol, wollennaaiester.
72. Rutger van Santen, timmermansknecht.
73. Jacob van Santen, timmermansknecht.
74. Hendrik van Santen, timmermansknecht.
75. Pieterella Vlek, wollennaaiester.
76. Geertruij de Greef, wollennaaiester.
77. A. van Mijdrecht, koopman in kruidenierswaren.
78. A. van Mijdrecht, koopman in koffie en thee.
79. Gerrit Olijslager, timmermansknecht.
80. Zacharias van der Wijden, kleermakersknecht.
81. Wed. Overvest, linnennaaiester.
82. Cornelis van den Heuvel, schoenlapper.
83. Johannes Waldijn, kleermaker.
84. Harmen van Galen, plantsoen?? en eenig stout (slecht leesbaar).
85. Rijk van Bennekom, koopman in koeien.
86. Jerrigje van Beek, wollennaaiester.
87. Gerrit Laddorp, verversknecht.
88. Laurens Grever, vleeschhouwer.

89. Hannis Grever, slachter.
 90. Dirk Carls, tapper in wijn, bier en sterken drank.
 91. Herman Boer, koopman in stroo en koeien.
 92. Cornelis van der Bunt, molenaarsknecht.
 93. Wed. H. van Maurik, linnennaaiester.
 94. Wouter Vissers, kroeghouder, tabakverkoper en andere waeren.
 De heer P. Westreenen van Themaat tot het dragen van Haarpoeder.
 Johanna Bosman tot het dragen van Haarpoeder.
 Willempje van Vliet tot het dragen van Haarpoeder.
 De heer P. Westreenen van Themaat, een jagtpatent.
 De heer van de Poll, een jagtpatent.
 De heer Sawijer, een jagtpatent.
 Jan Giesen, als jager.
 G. Smorenberg, een jagtpatent als jager.
 Frederik Langenberg, een jagtpatent als jager.
 De heer S.J. van Mussenbroek, een jagtpatent.

Conformeert deeze met 't Register van Patenten van den Gerechte van Oostbroek en de Bilt c.s.; bij mij secretaris van gemelde gerechte op den 31^e Maart 1807. (w.g. W.A. van Ewijck, secr.)

HAARPOEDER EN JACHTPATENT.

De laatste tien namen van de lijst hebben een eigen nummering. De drie haarpoedergebruikers en de zeven jagers. Zij vormen een merkwaardige afsluiting van de lange rij min of meer bekende beroepen. Het is mij nog niet gelukt te achterhalen waartoe die haarpoeder diende. Waren het pruikendragers? Ook de jagers vallen wat uit de toon in deze reeks van kostverdieners, tenzij zij met het jagen hun brood moesten verdienen. Opvallend is dat de laatste tien patentplichtigen in de lijst van het jaar 1807 niet meer voorkomen.

De patentbelasting leidde tot veel klachten en was weinig geliefd. Gewezen werd op de onredelijke en willekeurige aspecten van deze wet. Zo werd een logementhouder per kamer belast, inclusief de kamer(s) voor eigen gebruik. Er werd niet gevraagd of er winst werd behaald. Een winkelier werd voor verschillende producten afzonderlijk belast, zoals F.J. Bosman in bovenstaande lijst. Het duurde tot 1893 dat de wet werd vervangen door de vermogens- en bedrijfsbelasting.

HET JAAR 1795.

In 1965 schreef P.H. Damsté het boekje 'Bevolking en bebouwing van De Bilt en Bithoven in 1795' 3). Hij maakte daarbij gebruik van een 'lijst van inwoners van het Gerecht van Oostbroek en De Bilt c.s.' uit 1795 en van kohieren volgens welke de inwoners in 1795/1796 werden aangeslagen voor 'generale middelen van consumptie'. Dat leverde een lijst op van 183 gezinshoofden. Van elk gezinshoofd vermeldt Damsté behalve de naam en het beroep, ook het aantal inwonenden (man, vrouw en kinderen).

Een vergelijking tussen de lijst van patentplichtigen (1806) en die van Damsté (1795) wordt enigszins bemoeilijkt door de verschillende aanduidingen voor de beroepen.

Zo komt op de lijst van Damsté de benaming 'boer(in)' veertig keer voor, nog afgezien van de combinatie boer/bakker of boer/herbergier. Van de boeren zegt Damsté dat zij vrijwel allen een gemengd bedrijf hadden. Er was, kwantitatief gezien, aanmerkelijk meer bouwland dan weiland. Toch werden er in 1800 reeds 739 koeien geteld, terwijl de lijst van Damsté slechts drie 'koehouders' bevat. Het is zeer waarschijnlijk dat alle boeren meerdere koeien hadden. In 1806 was echter alleen voor handelaren in koeien een patent verplicht.

Verder vermeldt Damsté in de rubriek 'beroep' 59 keer daghuurder/ster. Dat is ruim 30% van het aantal gezinshoofden.

Hij neemt aan dat daghuurders of dagloners losse arbeiders waren die in verschillende bedrijfssoorten werkzaam waren en vooral in het oogstseizoen bij veel boeren emplooi vonden. Van anderen veronderstelt hij dat zij, in min of meer vaste loondienst, bij een baas werkten. Misschien waren de knechten uit de lijst der patenthouders wel de daghuurders uit Damstés lijst.

SCHOENMAKERS

Wat betreft de meest gangbare beroepen als bakker, schoenmaker, timmerman en schilder, deze komen op beide lijsten in min of meer gelijke aantallen voor. Ook treffen we dezelfde namen aan. Zo komt bakker J. van Mourik (nr.8) reeds in 1795 op de lijst voor; hetzelfde geldt voor schoenmaker Willem van Ginkel (nr.26), timmermansknecht Rutger van Santen (nr.72) en schilder Jacobus Gadella (nr.34). Damsté maakt een opmerking bij het aantal schoenmakers. Hij vindt dit opvallend hoog, wetende dat een groot deel der bevolking in die tijd meer klompen dan schoenen gedragen zal hebben. Zijn verklaring is dat men in die jaren aanmerkelijk meer liep dan anderhalve eeuw later. Wie naar de stad moest en niet over een paard beschikte, moest te voet gaan.

Maar Damsté komt met nog een andere mogelijke verklaring. Hiervoor citeert hij F.Nagtglas 4): *“Zoo was het onder anderen verboden om in de stad nieuwe laarzen of schoenen te brengen. In het nabijgelegen dorp De Bilt oefenden eenige goede schoenmakers hun bedrijf uit, en leverden een paar schoenen een gulden minder dan in de stad. Wie nu iets noodig had wandelde naar het dorp, om zich de maat te laten nemen, en ging weder heen als het werk gereed was. Dan trok men de nieuwe schoenen aan, en kwam met de oude onder den arm ongedeerd langs het ‘verklikkershuisje’ en door de poort, daar men slechts gedragen schoenen medebracht, wat niet verboden was”*.

Het ‘verklikkershuisje’ was het ‘douanehuisje’ of ‘commieshuisje’ dat op de hoogte van de huidige ‘Berenkuil’ gestaan heeft, tussen de R.K.begraafplaats en het Fort De Bilt. Het is omstreeks 1915 afgebroken.

FABRICEUR

Damsté noemt echter ook namen en beroepen die op de lijst van 1806 niet voorkomen, zoals Hendrik de Graaf als warmoesier, Philip Menger als wever, de Heer Louis van Putten als fabricateur, Christiaan Olkers als muzikant en Jan Prince als dienaar. De Heer Louis van Putten was eigenaar van de vingerhoedmolen, die rond 1800 gesloten werd.

Schoolmeester Pieter van Diepingen komt op beide lijsten voor, maar een vroedvrouw en een chirurgijn wonen in 1795 nog niet in De Bilt.

Tenslotte, wie nog wat meer wil lezen over de beroepen van oude Biltenaren rond 1800, wordt aanbevolen het nog steeds interessante boekje van Damsté ter hand te nemen. Het is aanwezig in de bibliotheek van de Historische Kring, maar ook nog verkrijgbaar in de boekhandel.

Noten:

Archief Staten van Utrecht. Registers van Patentplichtigen, inv.nr.233-1378.

De registers van Patentplichtigen, 1805-1893. Broncommentaren II. P.M.M.Klep e.a., Den Haag, 1985.

Bevolking en bebouwing van De Bilt en Bilthoven in 1795. P.H.Damsté, 2e druk 1971. Uitgave gemeente De Bilt.

4) Voor Honderd Jaren, uit de papieren van een tijdgenoot. F.Nagtglas, 1886.

- Bronnen:
- Het Utrechts Archief te Utrecht.
- Documentatiecentrum Historische kring D’Oude School, De Bilt.